

О ШКОЛОВАЊУ ЦРНОГОРСКИХ ЂАКА У ЦАРИГРАДУ КРАЈЕМ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВИЈЕКА

Ради потпунијег разумијевања прилика у Црној Гори и појединих питања која се разматрају у овом раду, као и цјелокупне проблематике уско везане за политичка, економска, социолошка и друга питања, потребно је да се нешто каже у кратким цртама и о условима и развоју школства у Црној Гори у XIX вијеку.

Непрекидна борба Црногораца за слободу (до добијања државне самосталности) уз то у врло неповољним привредно-географским условима, веома је успоравала друштвено-политички развитак Црне Горе. Борба за слободу и стварање бољих услова за живот људи изражавана је и напорима за стицање писмености и знања, за савлађивање свега што је назадно и што је могло представљати кочницу за даљи друштвени развитак. Борбу против разних видова заосталости требало је водити, прије свега, путем организованог рада на просвјећивању, а повољних политичких прилика и материјалних могућности за тако нешто за дуго времена није било. Општи услови развитака (материјални, политички и др.) одређивали су и облике и домете цјелокупног стваралаштва на пољу просвјете и културе у Црној Гори. Просвјетна и културна активност имала је улогу важног чиниоца у развоју црногорског друштва. Са развојем и изграђивањем црногорске државности неминовно се осјећала потреба за школованим људима.

Једно од веома важних питања у свему овоме (од друге половине XVIII вијека па до прве деценије XX вијека) било је и питање школовања у земљи и иностранству. Црногорски владари су од друге половине XVIII вијека па све до првог свјетског рата, поред низа других питања, главну пажњу поклањали ослободилачкој борби црногорског народа, добијању државне независности, економском и просвјетно-културном развоју Црне Горе.

Први подаци о школовању црногорских младића на страни, потичу из друге половине XVIII вијека. Владика Василије Петровић први је од црногорских владара покренуо питање школовања младића из Црне Горе у иностранству. Прву генерацију питомца он је послао на школовање у Русију. Били су то синови црногорских главара. Митрополит Петар I такође је настојао да даровитије младиће оспособи за послове управе и просвјете у земљи, па су и они слати на школовање у Русију. Што Црна Гора у то вријеме није имала школа, сем манастирске, разлог је њено крајње слабо економско стање и стална борба за слободу. У манастирске школе узимани су младићи који су се спремали за свештенике. Чести ратови с Турском и слабо економско стање с Турском утицали су и на развитак просвјетно-културног живота Црне Горе. Петар II Петровић Његош је основао прву основну школу у Црној Гори на Цетињу тек 1834. године.

Као духовни и свјетовни владар Црне Горе, Петар II је велику пажњу посвећивао развоју просвјете и културе у Црној Гори. Тешке економске прилике нијесу дозвољавале бржи развој школства, па је у Црној Гори до 1842. године било отворено свега шест школа, а књаз Данило је наслиједио свега девет школа. Слично стање пратило је школство и за вријеме владавине књаз Данила, све до 1860. године.

Послије проглашења Књажевине 1852. године потреба за школовањем даровитијих младића изван Црне Горе још се јаче осјећала. Службе државе у којој се власт све више централизовала захтијевале су школованији кадар, а он се у земљи није могао оспособити. У почетку је књаз Данило настојао да одабраније младиће шаље на школовање у Србију, Русију, Аустрију и друге државе. Упоредо са радом на изградњи органа државне власти рађено је и на развоју школства и просвјете, у мјери у којој су то материјални и други услови дозвољавали. Књаз Данило је, као и Његош, увиђао да су Црној Гори неопходни људи са вишим образовањем, па је по његовом примјеру слао Црногорце на школовање у иностранство. Црногорци школовани у другим државама од 1852. до 1878. године били су углавном државни питомци.

Политику школовања Црногораца у иностранству наставио је књаз Никола, јер су за то постојали исти разлози као и за вријеме његових претходника. Радећи на политичком и економском јачању Црне Горе током читаве своје дуге владавине, он је поклањао велику пажњу и просвјетно-културном уздизању свога народа. С обзиром на чињеницу да је Црна Гора за вријеме књаз Николе располагала макар и скромним финансијским средствима, створени су повољнији услови за просвјетни развој и културни напредак.

Када је 1860. године дошао на пријесто Црне Горе, књаз Никола је затекао тек најскромније почетке рада на тлу просвјете.

У то вријеме (изузимајући цркве и манастире) једини просвјетни завод била је цетињска основна школа.

Послије ослободилачких ратова у Црној Гори настају нешто повољнији услови и за развој школства, али ни они нијесу допринијели постизању значајнијих резултата. Већ 20. јула 1878. године донесен је Закон о народнијем школама, јер су потребе државе за школованим кадром биле знатно веће него раније. Развијеније државне службе након проширења граница нијесу могле остати на нешколованим људима. Разумљиво је што је у почетку пројектом организације државне управе било предвиђено да Управа просвјетних послова има задатак, поред осталог, да „бира ваљане питомце, које ће држава на страну послати за продужење вишијех наука“, као и то да је „сваки државни питомац који с успјехом науке доврши дужан у својој струци десет година државу служити, а држава му осигурава мјесто“. Међутим, сваки питомац који се школује о државном трошку морао се унапријед изјаснити „да ће се у свему придржавати свијех прописа, које прописују ова правила“.¹

Прве средње школе у Црној Гори оснивају се тек у другој половини XIX вијека. Године 1869. на Цетињу се отвара Богословија, завод за образовање црногорских младића, и јдевојачки институт, за образовање црногорских дјевојака. Током 1880. године отворена је гимназија на Цетињу. У октобру 1883. године књажевом одлуком на Цетињу се оснива књажевски „Питомачки завод“. Почетком XX вијека у Црној Гори се отварају гимназије у Подгорици (Титограду), Никшићу и Колашину. Током 1901. отворена је гимназија у Пљевљима. На Цетињу је 1902. године отворена Велика гимназија из које је 1910. године изишла прва генерација матураната, а испитима зрелости присуствовао је и краљ Никола. Али црногорски ђаци били су приморани да више школовање наставе ван Црне Горе, јер она све до краја своје самосталности није имала ни једну вишу или високу школу — факултет.

У другој половини XIX вијека не мали број црногорских ђака школовало се у Србији, Русији, Француској, Италији, Аустрији, Турској и другим европским државама. Из године у годину повећавао се број ученика који су по завршетку основне или средње школе одлазили у иностранство на даље школовање. Књажеви питомци који су се школовали у другим државама изучавали су школе које нијесу постојале у Црној Гори, јер се, по члану 2. Правила за стипендисте Министарства просвјете, државна стипендија није додјељивала за оне школе на страни које постоје у Црној Гори. Од установљења тзв. „благодјејања“, књажеви стипендисти школовали су се о државном трошку, по једно или двоје

¹ Архив Црне Горе, Цетиње, МИД, фасц. 74, бр. 886, 5/18. јула 1904. године, писмо Ј. Матановића Г. Вуковићу на Цетиње. Књажев питомац Рако Бурковић из Рисна, ђак петог разреда у Лицеју Галата Сараја, искључен је из школе због дисциплинског престапа.

дјеце, док су други могли учити о трошку својих родитеља. О избору питомаца одлучивао је књаз. Питомци су живјели у посебној кући са потребним условима и под контролом надзорника — васпитача.

На основу података којима располажемо, можемо закључити да се после успостављања дипломатских односа између Црне Горе и Турске, као и отварањем Црногорског посланства у Цариграду, успоставила сарадња на пољу просвјете, са циљем школовања црногорских ђака и добијања државне турске стипендије за те ђаке. Из коришћених извора не може се утврдити које су године први књажеви питомци отишли на школовање у Турску, као ни њихова имена нити број, али сматрамо, на основу података добијених посредним путем, да би то могла бити 1891/92, јер већ идуће 1893. године налазимо имена ученика — стипендиста лицеја Галата Сараја у Цариграду.

Црногорски младићи који су настојали да се школују или да наставе школовање у Цариграду упућивали су молбе Министарству просвјете и црквених послова, које је предлагало кандидате за књажеве питомце. Међутим, о избору ученика одлучивао је књаз Никола. Већина ученика, књажевих питомаца којима је додјеливања стипендија, потицала је из угледних породица — истакнутих црногорских војсковођа, војвода, капетана, командира, као и књажевих истомишљеника, а мањи је број ученика био из сиромашних породица. Да би могли постати књажеви стипендисти, ученици чији су родитељи били сиромашног имовног стања морали су се истицати одличним успјехом и примјерним владањем. То не значи да није било и дјеце из имућних и угледних породица која су се истицала одличним успјехом и примјерним владањем и да су на основу тога била примљена. Међутим, ученици из имућних породица били су у повољнијем положају од ученика из сиромашних породица, барем што се тиче материјалне обезбијеђености, што је за оно вријеме играло и те како велику улогу.

Све до 1907. године, када су ступила на снагу Правила за стипендисте Министарства просвјете и црквених послова, одлука књаза, рођачке везе, углед и утицај појединих породица имали су велику улогу у избору стипендиста. Од ступања на снагу ових Правила објективније се прилазило избору кандидата за књажевог питомаца (мада се ни тада није искључивала могућност одлуке књаза, рођачког утицаја или угледа породице на избор кандидата).

Књажеви питомци који су се налазили на школовању у Турској добијали су султанову стипендију, и били су смјештени у завод Лицеја Галата Сараја у Цариграду о трошку Турске. Црногорски ђаци у Цариграду похађали су: српску основну школу, руску школу, богословско-учитељску школу, медицинску школу, војно-инжињерску академију, медицински и правни факултет. Црногорски ђаци и ђаци из других држава били су заједно смјештени у завод Лицеја Галата Сараја (основан 1868. године, а 1875.

године отворен је правни факултет), који је представљао једну врсту интерната и школе, гдје су се ученици школовали, становали, добијали храну и одјећу, имали библиотеку из које су користили потребне уџбенике и литературу. У Лицеју Галата Сараја годишње је било смјештено око 1200 ђака. Лицеј је имао надзорника-домара, који је водио бригу о смјештају ученика, њиховим поступцима, дисциплини, изласцима у град. Надзорник је редовно подносио извјештаје директору лицеја о дисциплинским прекршајима црногорских ђака, а преступи нијесу били ријетки, па су предузимане строге дисциплинске мјере према прекршиоцима. Постојала су правила и о понашању у кругу Лицеја, којима су се ученици морали повиновати. За дисциплински прекршај ученици су могли бити кажњени опоменом, забраном изласка у град, одузимањем обједа и, на крају, истјеривањем из лицеја. Према расположивим подацима да се примјетити да су црногорски ђаци правили приличан број дисциплинских прекршаја, па су због тежих и искључивани из школе и интерната.¹ На интервенције црногорских отправника послова у Цариграду (М. Бакића, Ј. Матановића, Д. Греговића) већи број оних који су били искључени из школе (нпр. Рако Ђурковић, Душан Дрецун) поново су враћени да наставе редовно похађање наставе, или барем да полагају испите на крају школске године. Директор лицеја Галата Сараја, као и његов поддиректор — замјеник, редовно су црногорском отправнику послова у Цариграду слали извјештаје о успјеху и владању црногорских ђака и наредне школске године. Писмени извјештаји о учењу и владању слали су тромјесечно, полугодишње и годишње — на крају школске године у јуну.

Додељивањем одликовања појединим професорима Лицеја од стране Црне Горе настојало се олакшати добијање стипендија и уписа на појединим факултетима и нижим школама, као и омогућити ђацима који слабо уче да заврше разред.² Није била ријетка појава да услједи интервенција црногорског отправника послова да би неки црногорски ђак био уписан у неку основну или средњу школу, или на факултет, и поред ограничења броја султанових стипендиста, или да ученик који је искључен буде поново враћен да редовно прати наставу. Лицеј је имао своју болницу за привремени смјештај болесних ученика, као и ђачког љекара који је редовно вршио преглед ученика.³ Ако је имао љекарско увје-

¹ Архив Црне Горе Цетиње, МИД, фасц. 74, бр. 886, 5/18. јула 1904. год., писмо Ј. Матановића Г. Вуковићу на Цетиње. Књажев питомец Рако Ђурковић из Рисна, ђак петог разреда у лицеју Галата Сарај, искључен је из школе због дисциплинског преступа.

² АЦГ Цетиње, МИД, фасц. 46. бр. 562/1898. писмо М. Бакића Легауји Црне Горе у Цариграду. По високој наредби Њ.—В. господара заузети се код Порте не би ли примили следећа 4 ђака, у Галата Сарај: Гашића, Калуђеровића, Јововића и Дрецуна и то ако би могло бити у што скоријем року како не би изгубили ову годину“.

³ АЦГ МИД, фасц. 39. бр. 711, 1895, писмо отправника послова у Цариграду министру иностраних дјела: „...Двоје дјецe, једно Филипа Ђура-

рење и дијагнозу теже болести издату од стране школског љекара, ученик је имао право да полаже испите на крају школске године и ако је дуже био одсутан. Ако је ученик био тешко болестан, није се могао задржати у школској болници, већ је био приморан да иде на лијечење у своју домовину. Веома је мали број црногорских ученика који су морали да напусте школовање због болести (од грознице, промјене климе, итд.).

Ученик изабран за књажевог питомца на страни примао је стипендију. Та је стипендија у почетку давана повремено. Тек 1886. године помиње се да Министарство просвјете и црквених послова захтијева од црногорске владе да се стипендистима у иностранству одреди стална мјесечна стипендија. До тада су ученици примали „благодјејање“ од књаза, књегиње или државне касе. Ученици су до краја августа морали да поднесу доказ о успјеху и примјерном или најмање добром владању у школи. Уколико то нијесу учинили, губили су стипендију.

У августу 1890. године, министар просвјете и црквених послова (Јован Павловић), донио је Правила за књажеве питомце који се уче на страни. Правила обавезују свакога питомца да се јави министру просвјете, достави тачну адресу становања и школе коју је уписао, да редовно шаље извјештаје о успјеху и владању, да редовно полаже испите. Без одобрења Министарства просвјете не може се мијењати струка нити се тражити повећање стипендије, а питомац добија новац за путни трошак до мјеста гдје се школује и назад, док за вријеме школског одмора питомци могу ићи кућама о свом трошку. Ова су Правила касније замијењена новим. Била су то Правила за стипендисте донесена 1907. године. На основу чл. 4. Правила за стипендисте „Право на потраживање државне стипендије имају само они, који су одлична учења и владања, и првенствено међу њима имају они који су сиромашног стања“. Правила за стипендисте Министарства просвјете и црквених послова садрже петнаест чланова. Њима се прописује да се питомац који се школује о државном трошку обавезује да се придржава прописа, да стипендију добија само за школе које не постоје у Црној Гори, да ће изучавати само ону школу за коју буде одређен и да не може мијењати школу. Питомци су дужни да редовно шаљу извјештаје о учењу и владању, да редовно дају испите у уговореном року. Од Министарства добијају пуни трошак, додатак за школарину и испитне таксе. По завршетку студија питомац је дужан да понуди своје услуге и да остане у државној служби онолико година колико је примао стипендију. Ни један питомац нема право да бира мјесто у државној служби. Ова су Правила ступила на снагу априла 1907. године, а тиме су престали да важе сви дотадашњи прописи о државним питомцима.

новића, а друго Андрије Дрецуна, била су болесна. Требало је тражити докторе специјалисте. Школа има болницу и доктора, али ако је болест теже природе дјеца се не примају у болницу“.

Црногорски питомци у Лицеју Галата Сараја примали су султанову стипендију и били стипендисти турске владе.⁴ Износ стипендије био је различит и кретао се од 200 до 600 гроша. Црногорски ђаци су веома нередовно примали стипендију турске владе, што им је причињавало тешкоће у школовању. Због тога су се црногорски ђаци често обраћали црногорском посланству у Цариграду за интервенцију, а не ријетко су и самовољно ишли на Порту да се жале на нередовно примање стипендије.⁵

Преко Црногорског посланства у Цариграду црногорски ђаци су се обраћали Министарству иностраних дјела молбом за турску новчану помоћ која им је потребна за редовно праћење наставе. Међутим, они такву помоћ нијесу добијали. Ученици су често тражили помоћ и за куповину неопходних уџбеника за поједине разреде средњих школа или факултета. Министарство просвјете је удовољавало овим захтјевима, али само у оправданим случајевима, и то оним ученицима који су били врједни — који су пратили редовну наставу, добро се владали, показивали најмање задовољавајући успјех и примјерно владање. Ученицима који нијесу испуњавали ове захтјеве није се давала помоћ, већ се црногорском отправнику послова препоручивало чак да се и казне и да им се скрене пажња на такво недозвољено понашање. Без обзира на износ и уредност у примању стипендије, црногорски ђаци су имали великих материјалних тешкоћа током школовања, тако да су се често обраћали за новац и родитељима. Неки су се задуживали код имућних другова, код трговаца или гостионичара у Цариграду. То је још више отежавало услове њиховог школовања, а имало је за посљедицу и њихово недисциплиновано понашање, па је чак доводило и до тога да се наплата тражи од Црногорског посланства или судским гоњењем задужених ученика. У таквим случајевима је црногорски отпавник послова у Цариграду тражио инструкције од Министарства просвјете, а ово је то рјешавало тако што су дугови наплаћивани од родитеља.

Министарство просвјете је сносило трошкове око набавке уџбеника, путне трошкове, додатак за школарину, испитне таксе, бринуло се о набавци путних карата на попуст, а све у циљу да се олакшају услови школовања црногорских ђака у иностранству.

До 1907. године ђацима који су се школовали у Лицеју Галата Сараја после завршене школске године било је омогућено да за вријеме ферија остану у заводу, а могли су да велики школски одмор, који је трајао од јуна до септембра, проведу у својој

⁴ АЦГ Цетиње, МИД, фасц. 37, бр. 1415/1894. Писмо црногорског отпавника послова у Цариграду.

⁵ АЦГ Цетиње, МИД, фасц. 34, бр. 208/1893. Писмо М. Дакића министру иностраних дјела. — Два ђака, Садић Љумовић и Душан Греговић, стипендисти школе Лицеја Галата Сарај у Цариграду ишли су на Порту и тражили од великог везира новац за стипендију. (...) Јављено је да се ђаци казне са по 8 дана „арестирања“ и да се Господар наљутио на пошту пак тих ђака.

домовини. Новац за путне трошкове до Црне Горе додјељиван је само оним ученицима који су завршили разред. Министарство просвјете наводи да сваки ученик у току једне школске године кошта државу око 250 фиорина. Послије 1907. године, када је зграда Лицеја Галата Сараја у пожару уништена, и када су настале неке измјене у школству Турске, ученицима се није дозвољавао боравак у Лицеју за вријеме великих школских ферија.

Од 1907. године ученицима Лицеја Галата Сараја није додјељивана одјећа (до тада су је редовно примали од турске владе).

Црногорских ученика — стипендиста који су могли бити примљени у Лицеј и школовати се о државном трошку турске владе у почетку је могло бити пет или шест годишње. Касније се овај повећавао, мада се из расположивих података не може тачно утврдити колико. Ипак би се могло рећи да он у једној школској години није прелазео петнаест. Намјесто ученика који су завршили школовање, било је дозвољено да се упишу нови, такође уз стипендију.

Послије реорганизације школства (1907. године) у Турској, од црногорских ученика тражила се наплата половине школарине (у износу од 20 турских лира), а другу половину сносила је турска влада. Ученицима који нијесу платили школарину није дозвољавано да излазе на испите. У таквим случајевима, Министарство просвјете је предузимало све потребне мјере — преко Министарства иностраних дјела и преко црногорског отправника послова у Цариграду (за којег се може рећи да је успјешно рјешавао наведене проблеме) — тако да су ђаци могли да редовно прате наставу и да излазе на испите у законском року. Црногорски отправник послова у Цариграду имао је задатак да се брине о цјелокупном животу и раду ђака — стипендиста све док заврше школовање.

Преко аустријског и руског конзула, као и њихових представништава у Цариграду и Дубровнику, вршено је посредовање ради уписа црногорских ђака у Лицеј Галата Сараја, као и добијања турске стипендије за ученике основних или средњих школа, факултета, или за продужавање школовања. Није био риједак случај да се и преко угледнијих црногорских трговаца, настањених у Цариграду, пружи посредна или непосредна помоћ црногорским ђацима, било да се ради о смјештају, новчаној помоћи и сл.

Према подацима који се налазе у архивским фондовима, Министарства иностраних дјела, у Цариграду је било доста црногорских породица које су се најчешће налазиле на печалби, или су се бавиле трговином. Неке су имале своју кућу и мало парче земље коју су обрађивале. Дјеца су им се школовала у српским основним школама, па настављала у Лицеју Галата Сараја. Било је ученика који су основно и средње школовање завршили ван граница Црне Горе, да би затим упућивали молбе Министарству

просвјете и од њега тражили да наставе школовање као књажеви питомци у Лицеју Галата Сараја. То су претежно била дјеца црногорских исељеника настањених у Србији и Турској. Ученици који су имали одличан успјех и примјерно владање, а који су претходно учили неку од школа ван граница Црне Горе (српску школу, скопску гимназију), директор је препоручивао црногорском Министарству просвјете, које је омогућавало да се они приме у Лицеј и да им се додијели стипендија књажевих питомаца.⁶

Потребно би било да се нешто каже и о организацији наставе, наставном особљу, наставном плану и програму основних и средњих школа, као и факултета, за ученике који су похађали школе у Лицеју Галата Сарај у Цариграду. Али коришћена архивска грађа за сада не пружа cjеловит увид у ово питање. Недостају документи из којих би се могао, хронолошким редом, пратити појединачни или општи успјех ученика школованих у Лицеју Галата Сараја. Само на основу половичних или фрагментарних података донекле се добија увид у организацију наставе и уџбенике за поједине разреде основних и средњих школа, а веома је мало података о организовању факултетске наставе.

Редовна настава у Лицеју Галата Сараја изводила се на француском језику, ученици су имали упоредо и наставу на турском језику. Да би се могла успјешније пратити настава на турском језику, црногорски ђаци су добијали часове из турског језика. Наставник за часове турског језика црногорским ђацима био је Тефик-бег. Ученици који се први пут сусрећу са турским језиком проводили су годину дана у учењу и што успјешнијем савладавању турског језика, који је био потребан поготово на правном факултету, и то посебно за предмет међународног права.⁷

Било је ученика који су имали тешкоћа у савладавању турског језика, па су од Министарства просвјете тражили да им се дозволи прелазак у неку другу школу. Министарство просвјете, међутим, није дозвољавало промјену школе, позивајући се на одредбе Правила за стипендисте које су књажеви питомци унапријед прихватили и тиме се обавезали да ће се њих строго придржавати. (Члан 1. Правила за стипендисте гласи: „Сваки питомац, с ма каквом државном помоћу учи, има се унапријед обавезати, да ће се у свему придржавати својих прописа, које прописују ова правила“).

Из годишњих извјештаја који су слати Министарству просвјете може се видјети да је било ученика који су веома успјешно пратили наставу и на француском и на турском језику.

⁶ АЦГ Цетиње, МИД, Црногорско посланство у Цариграду, фасц. 14. бр. 226, 4/17. август 1907. године, Писмо Књажевског Министарства упућено Д. Греговићу, отправнику послова у Цариграду.

⁷ Правила за стипендисте Министарства просвјете и црквених послова чл. 7: „Ако се неки питомац пошаље било на средњу стручну или вишу школу, гдје мора слушати науке на страном језику, који му није познат, такав питомац није дужан прве године одговорити захтјевима чл. 5 ових правила“.

Црногорски ђаци који нијесу имали завршену основну школу похађали су три разреда приправне школе. У основној и средњој школи упоредо су похађали „секцију француског језика“ и „секцију турског језика“. Школска правила су дозвољавала да ученици могу похађати виши разред „секције француског језика“, а да буду у истом разреду „секције турског језика“. Дакле, ученику се дозвољавало да понавља разред из турског језика. Уколико је ученик из већине предмета показао недовољан успјех и слабо владање и понавља разред, директор Лицеја је имао право да му забрани поновно похађање истог разреда, чиме је ученик губио сва права предвиђена Правилима за стипендисте. Међутим, то су били ријетки случајеви, с обзиром на чињеницу да је црногорски отправник послова у Цариграду предузимао све могуће мјере како би таквом ученику омогућио или да понови разред или да полаже испит на крају школске године (у августу или у септембру исте године). Врло мали број црногорских ђака је понављало разред или изгубило право на школовање. Било је, напротив, доста оних који су се током школовања истицали одличним успјехом и примјерним владањем.

По завршетку основне и средње школе, црногорски ученици су настављали на вишим школама или факултетима. Највећи број књажевих питомаца се уписивао на правни факултет, војно-инжињерску академију или генералштабну академију.⁸ Студентима правног факултета Министарство просвјете је омогућавало да обављају послове писара „елеве драгомана“ у Црногорском посланству у Цариграду.⁹

На основу архивских података, да се утврди да су се црногорски ђаци по завршетку студија враћали у Црну Гору и ту добијали државну службу, а на то их је обавезивао чл. 12. Правила за стипендисте у коме се каже: „Сваки питамац по довршеним наукама обавезан је вратити се у отаџбину и понудити јој своје услуге; онај пак који не хтједне државну службу, дужан је с интересом одмах исплатити држави цио новац који је на његово школовање утрошен“.

Дешавало се, не тако ријетко, да ђаци цетињске гимназије, добивши стипендију књажевих питомаца, одлазе из првог или другог разреда гимназије, ријетко четвртог, и упуштају се у Лицеј Галата Сараја. Црногорски отправник послова у Цариграду указивао је на пропусте Министарства просвјете које је дозвољавало ђацима цетињских гимназија да напуштају школу (за коју се сматрало да је боља од Лицеја Галата Сараја у Цариграду). С обзиром на чињеницу да су ти ђаци уписивани у ниже разреде,

⁸ Архив ЦГ, фасц. 66, бр. 2465/1902. Господину М. Бакићу. Цариград Душан А. Дреџун, матурант царског лицеја код Галата Сараја, намјеран је продужити своје школовање на тамошњем правничком факултету.

⁹ Архив ЦГ, фасц. 67, бр. 2146, 12/29. XII 1903. године, Госп. Ј. С. Матановићу отправнику послова Цариград.

са дјецом која су била млађа од њих по неколико година,¹⁰ сматрало се да их тај прелазак у ниже разреде чини усамљеним и увријеђеним, незаинтересованим за наставу, пошто је програм наставе био предвиђен за дјецу, па су се опуштали у учењу, мислећи да ће лако савладати пређено градиво. Такви су ученици на крају школске године у већини случајева показивали незадовољавајући успех и у учењу и у владању.

Да би се дала потпуна слика школовања црногорских ђака у Цариграду неопходно би било истраживати у архивима у Цариграду.¹¹

Момчило Д. Пејовић

¹⁰ Архив ЦГ, Црногорско посланство у Цариграду, фасц. 19 бр. 174. 23. август 1912. године, Писмо отправнику послова, Пламенца у Цариграду.

¹¹ Како не постоји списак црногорских ученика који су похађали једну од школа у Лицеју Галата Сараја у Цариграду, у периоду од 1890. до 1915. сами смо га саставили на основу података који су се мање или више односили на дату тему. У приложеном списку за велики број ученика подаци на основу којих би се могло утврдити његово име или презиме, назив мјеста из којег је дошао, назив школе коју је до тада учио, који разред похађа, колико година има, да ли је наведену школу завршио и сл. Ипак сматрамо да ће и овако непотпун послужити за даља изучавања овог питања.

Списак гласи: 1893: Садик Стринић, Ристо Љумовић, Душан Греговић; 1894: (Јоко) Јовановић, војно-инжињерска школа, Душан Греговић; 1895: Јоко Петровић, (...) Зековић, Душан (А.) Дреџун, Владимир (Ђ.) Ђурашевић; 1898: година (...) Гашић, (Стеван) Калуђеровић, (...) Јововић, Душан А. Дреџун, Љуботињ, (...) Каменаровић (...) Џемовић; 1899: (Ристо) Љумовић, Мило Бакић; 1900: Саво Ђурашковић, Алекса Маргиновић; 1901: Садик Стринић, медицински факултет; 1902: Блажо Ст. Врбица, Његуши, војно-инжињерска, Стеван Живков Радовић, Мартинићи, војно-инжињерска, Јоко Јовановић, војно-инжињеријска, (...) Бановић (протјеран из Лицеја 1902. године). Душан А. Дреџун (свршени матурант 1902. године); 1903: Гавро Протић, Божо С. Бошковић, правни факултет, Никола (Мијушков) Мијушковић, Јован Јовановић, Душан А. Дреџун, правни факултет, Стеван А. Радовић, Милован Вуковић, Петар Вуковић, (Марко Ђ.) Газивоца; 1904: Стеван А. Радовић, Рако Ђурковић (Рисан, пети разред), Мило Радоњић, Саво Поповић, Павле Јевремовић, Филип Поповић, Исмаил Хаки Еминовић. Бар, правни факултет, Душан А. Дреџун (завршио правне науке), Божо С. Бошковић (положио матуру), Марко Илије Кнежевића (примљен у лицеј 1904. године), Стеван Калуђеровић, Марко (Ђ.) Газивоца, др Садик Стринић, Блажо Ст. Врбица, Јован Лабудов Петровић, Његуши, Никола Мијушковић, Никшићи, Иво Јовићевић, Димитрије Т. Вуковић, Милован Вуковић, Стеван Греговић, Новак Матановић, Милован Сендић (?), Јован Јовановић; 1905: Никола Мијушков (Мијушковић) шести разред гимназије, Саво Машанов Петровић, Грађани (примљен у завод *Salnt Piar*), Марко Ђ. Газивоца, Стево Греговић (завршио школу у лицеју Галата Сараја), Иво Јовићевић, Д(ушан) Дреџун (правни факултет), Душан Греговић (правни факултет), Блажо Бошковић (правни факултет), Блажо Ст. Врбица (завршио војно-инжињеријску школу и примљен у школу Генералштаба), Стеван М. Радовић (завршио војно-инжињеријску школу, примљен у школу Генералштаба), Јован Ника (Думова) Алексић, Бр чели (имао је три разреда основне школе кад је примљен за питомца у лицеју Галата Сарај), Илија Марка (Попова) Копитовић, (учио српску школу, примљен у лицеј Галата Сарај), Коста Марка (Попова) Копитовић, Владимир Ђурашковић, Иван (?) Машановић, Јован (или Иван), примљен у лицеј Галата Сарај). Никола Ђ. Михаљевић, Никола Ђуровић (примљен у лицеј Галата Сарај); 1906: Никола М. Мјушковић (завршио лицеј Галата

Сарај), Јован Ников Алексић, Исмаил Х. Еминовић из Бара, Мило Стеванов Радоњић, Стеван Греговић, Павле Јевремов Бакић, Марко Ђ. Газивода, Саво Ш. Поповић, Алексије Поповић, Миљан Гавров Вуковић (син војводе Гавра Вуковића), Милан Вуков Кустурић, Димитрије Т. Вуковић, Милош Крцунов Стругар, Ђуро Милошев Вукмановић, Рако Ђурковић (из Рисна), Блажо Стевов Кнежевић, Душан Дреџун, Душан Греговић; 1907: Мило Ст. Радоњић (поново примљен у лицеј Галата Сарај), Димитрије Т. Вуковић, Мило Бакић. Блажо Кнежевић. Филип Поповић, Мило Делевић (из беранског округа, завршио скопску гимназију, 1906. године наставио школовање), Стеван Греговић, Нико К. Врбица, Никшић (примљен у лицеј Галата Сарај), Рако Ђурковић, (завршио Лицеј, примљен у Кавалерију академије), Димитрије (Т.) Вуковић, Новак Матановић, Лука М. Вукчевић, Јеврем Чукић (Доња Ржаница, завршио скопску гимназију, студент правног факултета), Стеван Радоњић, Зарија Поповић. Владимир Ђузе Ђурашковић, Саво (Машанов) Петровић из Грађана, Милан Јанковић (?), Исмаил Хаки Еминовић, Блажо Врбица, Јован Алексић, Никола Михаљевић, Јован (Иван) Машановић (унук Ника Пешикина Машановића из Цеклина), Коста М. Копитовић, Гавро Орландић, Мило Стругар, из Улциња, Блажо Петровић, Илија М. Копитовић (из Брчела), Андрија Новаковић, Мило Ражнатовић, (Ђуро) Вукмановић; 1908: Блажо Врбица, Стеван Радовић (добили су дипломе о завршеној војној академији 1908. године), Рако Ђурковић, Нико С. Ђурашковић; 1909: Исмаил Хаки Еминовић. Мило Ст. Радоњић, (истјеран из VI разреда 1909), Ђуро Милошев Вукмановић, из Црмнице, Коста М. Копитовић (из Брчела), Јован Лабудов Петровић (из Његуша), Андрија Ивов Новаковић; 1910: Блажо М. Петровић, Мило К. Стругар из Улциња, Никола Крстов Врбица, из Његуша, Милан В. Кустурић, из Никшића, Блажо Стеванов Кнежевић, из Цеклина, Владимир Ђузин Ђурашковић из Цеклина, Јован Алексић, Саво (Машанов) Петровић, Нико (Ђуров) Михаљевић, Зарија Поповић, Лабуд Кусовац, Андрија (Ивов) Новаковић; 1911: Зарија Поповић, Саво Петровић (седми разред). Александар Поповић (пети разред), Јоко Алексић (пети разред), Никола Михаљевић (четврти разред), Коста Копитовић (четврти разред), Блажо Петровић (трећи разред), Андрија Новаковић (други разред), Мило Стругар (други разред), Лабуд Кусовац (први разред), Блажо Кнежевић (други разред), Никола Врбица (други разред); 1912: Саво Петровић (завршио гимназију), Јован Алексић (завршио први разред са врлодобрим успјехом), Блажо Петровић, Никола Михаљевић (није завршио четврти разред, дошао је из цетињске гимназије), Мило С. Радоњић, Зарија Поповић (није положио писмени дио на испиту зрелости), Коста М. Копитовић, Владимир Ђурашковић (завршио други разред са одличним успјехом).